

Антон ГЕЦОВ

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България

АПОЗИЦИЯ И АНТРОПОНИМИ

Anton GETSOV

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

APPOSITION AND ANTHROPNYMS

The article explores the possibility (but also the need) to analyze the syntactic functions of the components of the anthroponymic composite in the Bulgarian name system. This study does not focus so much on pseudonyms and nicknames since their function of appositives to the formal anthroponym has long been studied and is considered a priori accepted. The emphasis is primarily on surnames (father's names and family names). They have not yet received due attention in terms of their syntactic potential, which certainly goes beyond their attributive characteristics. The article also proposes some significant terminological clarifications in regard to the terms that are traditionally used to designate the components of the anthroponymic composite in Bulgarian language.

Ключови думи: апозитивна конструкция, приложение, антропоним, антропонимен комплекс, апозиция.

Keywords: appositional construction, appositive, anthroponym, anthroponymic composite, apposition.

В настоящото изложение вниманието се фокусира върху една неизследвана досега страна на българската антропонимна система, като се прави опит да се установят синтактичните зависимости между компонентите на антропонимния комплекс. Става дума за комплекса от собствено име, бащино име и фамилно име (евентуално и псевдоним, прякор или прозвище), които в българската граматика по традиция се разглеждат като съществителни собствени лични имена, презимена (бащини и фамилни имена)¹ и псевдоними, прякори и прозвища² (ГСБКЕ 1983а: 43, 69–74).

¹ Николай Ковачев смята, че презимената обединяват не само бащиното и фамилното име, но и прякорното име (Ковачев 1982: 151).

² В това изложение се приема, че псевдонимът е име, което човек сам си измисля поради различни причини. Прякорът и прозвището са имена, които другите създа-

За разлика от българската граматика в някои английски синтетични трудове се разграничават категориите *съществително собствено* (*proper noun*) и *собствено име* (*proper name*). Родни Хъдълстън например посочва, че за съществителното собствено по принцип е присъщо да функционира като основна дума (*head*) в именна фраза и да служи като собствено име. Освен това чрез съществителните собствени могат да се образуват едносъставни имена, например *John* или *London*. Според английския лингвист обаче разлика между категориите, обозначени с двата термина, има. Той твърди, че *The Open University* е собствено име, но не е съществително собствено. По тази логика *Стара Загора* и *Горски горен Тръмбеш* са собствени имена, но *Загора* и *Тръмбеш* не са; те са съществителни собствени. Съществителните собствени невинаги функционират като основна дума (*head*) на именна фраза и като собствени имена. Р. Хъдълстън тълкува прототипното собствено име като институционализирано име на някакво конкретно лице, място, организация и т.н. и обръща внимание на функцията на актуализираните имена (именни групи) да реферират към определени обекти от действителността, като тази функция може да се изпълнява както от едносъставни имена, така и от съставни лексикални единици (Хъдълстън 1988: 96).

Във всички български граматики от Освобождението до днес основателно се приема, че псевдонимите, прякорите и прозвищата изпълняват синтактична функция на приложение по отношение на определяемото лично име. Така например в пълното име на известния български писател и художник *Димитър Христов Чорбаджийски – Чудомир* прозвището *Чудомир* функционира като приложение спрямо официалното име *Димитър Христов Чорбаджийски*. За бащиното и фамилното име обаче не се споменава нищо – дали те са части на съставно наименование (съставна лексикална единица), което означава, че не подлежат на синтактичен анализ, или са компоненти на словосъчетание, т.е. изпълняват синтактична функция, различна от функцията на предхождащото ги собствено име? В *Академическата граматика* (1983а) морфологичният статус на имената от двете групи е унифициран. Подчертава се, че имената от първата група са типични за битово-разговорната реч и имат предимно експресивно-емоционална функция, както и че те (освен в случаите, в които са използвани като обръщения) винаги са членувани (ГСБКЕ 1983а: 73). Станьо Георгиев уточнява, че „собствените прозвищни имена се прибавят като приложения към официалните“ (Георгиев 1978: 82). В своето изследване Светла Коева и Цветана Димитрова разглеждат имената от втората група, т.е. бащините и фамилните имена, като прилагателни за притежание, но комбинират, за да назоват чрез тях носителя им. Докато обаче прякорът се свързва с негативна конотация, изразяваща се най-вече в подигравателно, пренебрежително, присмехулно отношение, прозвището е или неутрално наименование на човек, или име, което се дава въз основа на негова положителна характерна черта.

цията от първото и бащиното/фамилното име, напр.: *Иван Петров*, определят ту като словосъчетание, в което главна част е личното име (Коева, Димитрова 2017: 307), ту като съставно съществително собствено – име на лице, напр.: *Мария Петрова* (Коева, Димитрова 2017: 311).

Що се отнася до диференциацията между прозвищните имена и официалните антропоними, тук се приема мнението на Стоян Буров (2004). Той анализира лексикосемантичните различия между съществителните имена, като подчертава, че те са обусловени от различията в тяхната денотативна отнесеност: „Така например прозвищните имена образуват преходна зона между предметните и собствените имена (имат екстензионал, еднакъв със собствените, и интензионал, подобно на предметните имена). При превръщането им във фамилни собствени имена обаче те се лишават от интензионала си“ (Буров 2004: 55).

Въпросът, който закономерно възниква, е дали несъответствията, различията и колебанията от граматически и функционално-стилистичен характер са достатъчна причина за наличието на различия, свързани със спецификата на синтактичната функция на бащините и фамилните имена, от една страна, и на псевдонимите, прякорите и прозвищата, от друга страна.

Преди да се отговори на този нееднозначен и комплициран въпрос обаче, е необходимо да се направят някои съществени уточнения във връзка с рутинно установените термини, чрез които в българското езикознание се обозначава инвариантният антропоним, т.е. стандартното (неутралното) име на българина.

Според Людвиг Селимски: „В българската наука за собствените имена на лица (антропонимия) с термина *лично име* се означава името, което се дава на новороденото дете при кръщение или с което длъжностното лице по гражданско състояние го записва в акта му за раждане (нем. Vorname, Christlicher Name)³. Той е възприет в службите по гражданско състояние (от 1975 г.) вместо употребявания преди това термин *собствено име*. В практиката се нарича *малко име*, а в речника на Найдено Геров се използва терминът *кръстни имена*“ (Селимски 2006: 9). Т.е. според автора с термина *лично име* се назовава първият компонент от именния комплекс, съдържащ още бащино и фамилно име. Тази позиция безрезервно е приемана и преди публикацията на великотърновския учен, меродавна е и досега. Дали обаче тя е коректна?

Според *Закона за гражданската регистрация* (Обн. ДВ., бр. 67 от 27 юли 1999 г.; посл. изм. ДВ., бр. 101 от 27 декември 2019 г.): „**името** на всеки български гражданин, роден на територията на Република България, се състои от собствено, бащино и фамилно име. Трите части на името се вписват в акта

³ По подобен начин интерпретира термина лично име и Лиляна Димитрова-Тодорова в своето монографично изследване *Собствените имена в България* (Димитрова-Тодорова 2011: 83).

за раждане“ (чл. 9 (1). „**Собственото име** на всяко лице се избира от родителите му и се съобщава писмено на длъжностното лице по гражданското състояние при съставяне на акта за раждане“ (чл. 12 (1). „**Бащиното име** на всяко лице се образува от собственото име на бащата и се вписва с наставка *-ов* или *-ев* и окончание съобразно пола на детето, освен когато собственото име на бащата не позволява поставянето на тези окончания или те противоречат на семейните, етническите или религиозните традиции на родителите“ (чл. 13 (1). „**Фамилното име** на всяко лице е фамилното или бащиното име на бащата с наставка *-ов* или *-ев* и окончание съобразно пола на детето, освен ако семейните, етническите или религиозните традиции на родителите налагат друго“ (чл. 14 (1) (ЗГР 1999). Следователно според цитирания *Закон* именният комплекс (личното име), с който се назовава всеки български гражданин, има трикомпонентна структура, която се състои от собствено име, бащино име и фамилно име. Законовите текстове и терминологичните обозначения, използвани в тях, не подлежат на коментар – те нито могат да бъдат пренебрегвани, нито пък да бъдат трансформирани или интерпретирани по какъвто и да било начин. В съгласие с изложеното по-горе може основателно да се приеме, че с термина *собствено име* би трябвало да се назовава първият компонент на именния комплекс, с термина *бащино име* – вторият компонент, а с термина *фамилно име* – третият компонент. За обозначаването на пълния антропонимен комплекс, чрез който се представя официалното име на човека, е уместно и оправдано да се използва терминът *лично име*, т.е. името, което се използва за гражданска регистрация на лицето в България.

В ономастиката, и в частност – в антропонимията, за обозначаване на комплекса от имена на лице, както вече стана ясно, се използва терминът *антропоним*. С него се обозначава както пълното наименование на лицето, така и всяко отделно негово име – собствено име, бащино име (или патроним), фамилия, родово име, псевдоним, прякор, прозвище, т.е. цялата функционална парадигма от форми на антропонима. Според Юрий Рилов един и същ човек в различни ситуации може да бъде назован с различни форми на даден антропоним, напр.: *Владимир Петрович Иванов; Иванов Владимир Петрович; Владимир; Володя; Вова; Владимир Петрович; Петрович; Иванов; Вовка* и т.н. Именуването по множество начини на един и същ денотат чрез ситуативни синоними⁴ е типично за съществителните собствени, но е неприсъщо за съществителните нарицателни имена (Рилов 2006: 30–31). Това различие между апелативите (нарицателните имена) и онимите (собствените имена) обикнове-

⁴ По-уместно е този тип синоними да се определят като социално-ситуативни варианти на инвариантния антропоним, чиято фреквентност в обичайната комуникативна практика твърде често превишава честотата на употреба на пълния (официалния) антропоним.

но не се оценява в достатъчна степен⁵. Твърдението на Ю. Рилов обаче е важно поради друга причина – дефинирането на формите на антропонима като ситуативни синоними означава, че за съставно наименование, каквото допускане бе направено в началото на настоящото изложение, не може да става дума. Взаимозаменяемостта на част от формите, т.е. възможността чрез техните компоненти да се назовава един и същ референт, логично се свързва със синтактико-семантичната специфика на апозитивната конструкция.

Лингвистите – и у нас, и в чужбина – отдавна са оценили значимостта на антропонимията като самостоятелно интердисциплинарно направление, което е иманентна част от антропоцентричната парадигма на съвременното езикознание. Като емблематично свързващо звено между човека и социума антропонимите закономерно привличат интереса не само на лингвистите, но и на философи, логици, историци, географи, етнографи, етнологизи, антрополози, фолклористи, културолози и други хуманитаристи. Те са съществен компонент от лексикалната система на всеки език и заемат уникално място в езиковата картина на света. Имената са едни от първите думи, които усвоява човек, и са последните, които той губи при афазия (Якобсон 1972: 98). В центъра на изследователските търсения са техният онтологичен статус, семантичните им характеристики, граматическата им специфика. Наред с базовите и същностни аспекти някои от езиковедите обръщат внимание и на една слабо проучена особеност на антропонимите – а именно на синтактичната им функция, която те изпълняват в рамките на пълния именен комплекс.

В руското езикознание, макар и периферно и палиативно, се изследва проблемът за синтактичната организация на антропонимите. В своето обширно съпоставително изследване Татяна Малошная, анализирайки субстантивните словосъчетания в славянските езици, разграничава синтактичната връзка *апозития* (*апозития*), която е разновидност на съгласуването, от синтактичната връзка *именно прилагане* (*именное примыкание*). Според нея в словосъчетания от типа: *журнал „Нева“; станция Москва; ледокол „Красин“; кинотеатр „Баррикады“; Всеволод Большое Гнездо* (както между другото и в съчетания от типа: *партия Ботвинник – Таль; встреча Де Голль – Аденауэр; система човек – машина*), е налице именно прилагане, затова те не са апозитивни. За разлика от тях словосъчетанието, образувано от собствено и фамилно име, напр.: *Борис Кравчук* (но и *Кравчук Борис*) е апозитивно (Малошная 1975: 34, 44, 48). Според авторката в съчетания от типа съществително нарицател-

⁵ Въпреки традиционното гледище, според което собствените имена са една от двете основни разновидности съществителни имена, внимание заслужава и тезата на Джон Андерсън, който твърди, че синтактичните свойства на съществителните собствени ги сближават повече с местоименията и с детерминативите, тъй като последните – за разлика от съществителните – не могат да изпълняват самостоятелно функцията на предикат и се реализират само в състава на еквативни предикативни конструкции (Андерсън 2004: 436).

но + съществително собствено и съществително собствено + съществително собствено словоредът е единственото формално средство, чрез което обаче в достатъчна степен се експлицира граматическото отношение между компонентите на апозитивната конструкция. Първият компонент винаги е независим, т.е. е определяемо, а вторият – винаги е зависим, т.е. е приложение: в *Борис Кравчук*, както и в *слесарь Вася* думите *Кравчук* и *Вася* функционират като приложения спрямо *Борис* и *слесарь*; обратно: в *Кравчук Борис* и *Вася-слесарь* думите *Борис* и *слесарь* функционират като приложения спрямо предхождащите ги *Кравчук* и *Вася* (Малошная 1975: 34–35). В това изложение мнението на авторката се приема дотолкова, доколкото при липсата на други експлицитни морфологични показатели, чрез които да се формализира синтактичното отношение, словоредът би могъл да се използва като индикатор на граматическата зависимост, макар че отношението между двата компонента на антропонима *Борис Кравчук* твърде много се различава от отношението между нарицателното име *слесарь* и собственото *Вася*. Във втория случай по-скоро става дума за инверсия на приложението *Вася* спрямо определяемото *слесарь*.

В руската синтактична наука по-популярна е тезата, според която един от структурните типове апозитивна конструкция, представляващ лично име, т.е. комплекс от собствено, бащино и фамилно име, фамилното име функционира като определяемо, а собственото и бащиното – като обособена апозиция. Според Александър Гвоздев собственото и бащиното име като цяло могат да бъдат приложения, когато се разполагат след фамилното име и служат за уточняване, конкретизиране на обозначеното лице⁶, напр.: *Ширяев, Евграф Иванович, мелкий земевладелец из поповичей... стоял в углу перед медным умывальником и мыл руки* (А. П. Чехов) (Гвоздев 1968: 120).

Тази теза се защитава и в дисертацията на Николай Малахов, който детайлно разглежда структурните модели на апозитивното словосъчетание и регистрира неособено фреквентния модел собствено име + собствено име, илюстрирайки го с примери като: *Это был Роцин, Вадим Петрович* (А. Н. Толстой); *Спросите вы Корчагину, Матрену Тимофеевну* (Н. Некрасов); *Все старшее*

⁶Преди 1918 г. официално приетата в Русия формула на антропонимния комплекс е била *собствено име – бащино име – фамилно име*. В дореволюционната стилистика официалното обръщение по фамилия се е използвало само в неинституционалното общуване или при комуникация от типа *висшестоящ – нисшестоящ*, напр. учител към ученик. В институционалните дискурси това се е смятало за недопустимо. От нормативна гледна точка на първо място винаги се е поставяло името, което е можело да се предхожда единствено от нарицателно име, с което се е означавал някакъв чин. Наложената инверсия през първите десетилетия на съветската власт, т.е. промяната на старата формула в нова: *фамилно име – собствено име – бащино име*, е била предизвикана поради желанието да се подмени индивидуалността, единичността с т.нар. списъчно наименование, което се е възприемало като част от бюрократичния контрол върху личността. Тази промяна е била узаконена през 1940 г.

поколение ушло, *кросе Александры Георгиевны, Сандрочки* (Л. Улицкая) и др. (Малахов 2009: 48, 82).

Позицията на двамата автори, въпреки че не е достатъчно добре разгърнатата и обоснована, заслужава внимание поради факта, че отношението между различните имена в антропонимния комплекс е тъждествено с отношението в прототипната апозитивна конструкция – вторият компонент не само допълнително (вторично) идентифицира денотата, вече назован от първия компонент, но и го диференцира. Подобно на съществителното собствено име или на второто съществително нарицателно име в конструкциите от типа: *архитект Петров; река Янтра; романа „Тютюн“; мечка стръвница; гъби манатарки*, което пояснява, уточнява, конкретизира първото съществително нарицателно, като стеснява обема на понятието, означен с него⁷, така и една от формите на антропонима (съчетанието от собствено и бащино име) конкретизира, диференцира друга негова форма (фамилното име), като повишава степента ѝ на разпознаваемост в конкретния комуникативен акт.

В немската лингвистика също е представена интересна гледна точка. Тя се отличава от позицията на руските лингвисти както с популярността си, така и с посоката на синтактичната зависимост между компонентите на апозитивната конструкция. Това, което сближава изложените идеи и мнения, е тяхното схематично, непълно и декларативно представяне. В своето монографично изследване, чийто предмет е граматиката на наподобяващите апозитии единици в немския език (*Untersuchungen zur Grammatik appositionsverdächtiger Einheiten im Deutschen*), Волфганг Шиндлер защитава своята теза за почти безкрайния обхват на граматическата категория *апозития* и прави обстоен преглед на разнообразните субмодели (субконструкции) на прототипния ѝ вариант. Неговият обзор обхваща 10 граматически на немския език и 6 монографии, в които апозитивната конструкция или е основен обект на изучаване, или е сред базовите концепти, които се анализират в тях. Един от използваните от В. Шиндлер маркери, с чиято помощ той се опитва да ранжира обособените от него субмодели, е честотата, която показва в колко от 16-те труда се разглежда съответната конструкция, като се посочват най-важните термини, чрез които се обозначава всеки от моделите (Шиндлер 1990: 10–11). Сред седемте модела на

⁷ „Простата логика сочи, че видовото понятие е това, което може да уточни родовото, а не обратното“ (Алмалех 1993: 89). По отношение на примери от типа *дядо Петър*, макар и от позициите на друга граматическа теория, Петя Осенова изразява подобно становище: „(...) собственото име функционира като модификатор, който ограничава референцията на нарицателното до точно една. Освен това собственото име може да назове повече от един тип обекти: *революционерът Г. С. Раковски, бул. „Г. С. Раковски“, училище „Г. С. Раковски“*. В подобни случаи е важна информацията от първата съставка. Втората носи първичното си название на човек дори при свързането си с други обекти“ (Осенова 2009: 160). Тази позиция, макар че е бегло маркирана от авторката, се споделя категорично в настоящото изложение.

необособената (свързаната) апозиция (*enge Apposition*)⁸ намира място и субконструкцията, образувана по модела първо име + фамилно име (*Vorname + Familienname*). В нея според различните автори първият компонент функционира като апозиция, а вторият – като основна дума. Този модел се разглежда в седем от десетте, анализирани от автора, граматика, както и в едно от монографичните изследвания, т.е. в 8 от общо 16 научни труда (Шиндлер 1990: 12). В две от граматиките и в дисертацията на Иван Кузмин (1960) се уточнява, че този тип не принадлежи изцяло към апозициите, а се разглежда като „частен случай“, като „подобен на апозицията“, като „такъв, който може да бъде сбъркан с апозицията“. Въпреки това – на фона на фреквентността на останалите субмодели – основателно може да се направи изводът, че в немското езиковедно интерпретацията на антропонимния комплекс като един от типовете апозитивна конструкция не е изтласкана в периферията на лингвистичните изследвания. Очевидно е, че коментираното становище не само сериозно се дискутира, но и системно се налага в синтетичните трудове по синтаксис.

Така например Герхард Хелбих и Йоаким Буша описват разновидностите на конструкцията с необособена (свързана) апозиция (*enge/ gebundene Apposition*) и обособяват няколко класа, сред които вниманието естествено се фокусира върху първия от тях, обозначен като *Собствени имена* (*Vornamen*). Според авторите: „Основната дума е фамилното име или второ собствено име. Апозицията стои пред основната дума. Основната дума и апозицията имат нулев член, напр.: *Heinrich Mann; Johann Sebastian*. Когато обаче синтактичните условия налагат, падежно окончание получава само основната дума, а не апозицията, напр.: *die Romane Heinrich Manns; die Söhne Johann Sebastians*“ (Хелбих, Буша 1996: 607).

Петер Галман също интерпретира първия компонент в личните имена, т.е. собственото име, като зависима част в апозитивната конструкция, напр.: *Rainer Maria Rilke*, само че той го нарича допълнително апозитивно ядро (*Appositive Nebenkerne*) (Грамматика 2009: 990).

Бернхард Совински и Валтер Юнг разглеждат първия компонент на антропонимния комплекс като необособена (свързана) апозиция (*enge Apposition*) (Совински 1991: 126; Юнг 1973: 84), а Хайнц Грисбах смята, че от синтактична гледна точка собственото име функционира като предпоставена апозиция (*vorangestellte Apposition*) (Грисбах, Шулц 1972: 94).

Манфред Крифка анализира конструкциите с необособена (свързана) апозиция в контекста на категориалнограматическата парадигма и защитава широко приетата в немската лингвистика позиция, че конструкциите от кръщелно име (*Taufname*) и фамилно име, напр.: *Henry Jonston; Nakaso Toshio; Pia*

⁸ В. Шиндлер прави уговорката, че съществува цял ред от субкласове, напр.: *битката Клей–Фрейзър; бригадата Мюлер; Университетът Ерфурт*, които (все още) не са представени в неговото изложение (Шиндлер 1990: 12).

Müller, са апозитивни. Според автора обаче фамиленото име в тях (оператор, функтор) специфицира кръщелното име (операнд, аргумент) (Крифка 1983: 28–29, 113–114).

Удрих Енгел не е съгласен с колегите си германисти, тъй като за него апозията (с този термин той обозначава зависимия компонент в апозитивната конструкция) не може да бъде предпоставена и необособена. Например конструкцията от типа: (*der*) *Schornsteinfeger Pfeiffer*, разглеждана от други германисти като необособена (свързана) апозия (*enge Apposition*), не е апозитивна. У. Енгел твърди, че в подобни конструкции е налице предпоставено определение (*vorangestelltes Attribut*) и ги дефинира като *Nomen varians*, респ. като *Nomen invariants* (Енгел 1996: 610). Според него апозията винаги е следпоставена и обособена, напр.: *Herr Pfeiffer, der Schornsteinfeger*, т.е. за апозията той признава единствено и само т.нар. свободна апозия (*lockere/freie/nachgetragene Apposition*) (Енгел 1996: 806).

Видно е, че мненията на цитираните автори са разнопосочни, понякога дори диаметрално противоположни или взаимно изключващи се. Трудно може да се приеме което и да е от тях, защото, както вече беше споменато, (почти) липсват аргументи, които биха могли да бъдат критически обсъдени и осмислени.

Идеята да се установи дали бащиното и/или фамиленото име притежават синтактична функция, подобна на псевдонима, прякора или прозвището, нито е екзотична, нито е незащитима.

Основните причини да се появят презимената (бащините и фамилените имена) в различните социуми и да се развие и усъвършенства антропонимната система в езиците, използвани от тези социуми, са две.

Първата е екстралингвистична. Динамичното и мащабното развитие на обществените, икономическите и културните отношения през средните векове императивно налага нуждата от прагматична диференциация на членовете на различните социуми и от тяхната оптимална разпознаваемост. Използването на първични еднокомпонентни антропони постепенно, но необратимо започва да проявява своята несъстоятелност и непригодност спрямо радикално променящите се условия. Значението на единственото име, т.е. на собственото име, лесно може да се сведе до безкрайно множество от смислови асоциации, които се „складират“ и се мултиплицират в човешкото съзнание от аморфни и разпокъсани представи, предизвикани от всеки възможен носител на съответното собствено име. Постулатът, че чрез собственото име човек се индивидуализира (за разлика от нарицателното име), трябва да се прецизира, тъй като той все пак има относителен, а не абсолютен характер. Според Светлана Толстая сферата на действие на индивидуализацията е ограничена от близкия битиен контекст – личното име *Петър* е индивидуализираща номинация в рамките на семейството, на работническия колектив или на отделни сегменти

на обществото, но не и на цялото общество, в което носител на това име може да бъде всяко множество (Толстая 2005: 24). Очевидно е, че за да бъде индивидуализацията коректна и ефективна, трябва да се използват допълнителни индивидуализатори. Освен това, към дефинитивната за апозитивната конструкция еднаква (или обща) референтна отнесеност на компонентите ѝ, трябва да задължително да се добави, че чрез един от компонентите на конструкцията се специфицира екстензионалът на другия компонент, като едновременно се разширява неговото съдържание и се съкращава обемът му.

Възникването у нас както на бащините имена през Средновековието (XII – XIV век), като често вместо собственото име на бащата се използва неговият прякор или професията му, напр.: *Златан Сиромах; Тодор Златар; Георги Кожухаров син* (Димитрова-Тодорова 2011: 89), така и на фамилните имена през Възраждането, немалка част от които са произлезли от лични или родови прякори и от прозвищни имена, следват общите закономерности, характерни за повечето европейски именни системи. Необходимостта от фамилни имена в българския език според Русин Русинов (1978) се появява в началото на XIX век, когато българските занаятчии и търговци разширяват своята дейност, но с особена острота тя се осъзнава „едва след Освобождението, когато администрацията, училището и казармата налагат напълно фамилните имена, въпреки че и тогава някои слоеве от народа продължават да си служат с двуименната система, а фамилните имена се възприемат като официални имена, които се вписват в съответните документи“ (Русинов 1978: 63).

Втората причина за възникването и налагането на бащините и фамилните имена има езиков характер. Антропонимните системи в езиците на древните общества са били недоразвити, бедни, с ограничен лексикален ресурс. Количеството на собствените имена е било крайно недостатъчно, за да се осигури на всеки член от социума уникално собствено (индивидуално) име, с което той да се отъждествява. Известно е, че пълният антропоним на всеки свободен гражданин в Древния Рим се е състоял от три компонента – индивидуално име (*prænomen*), родово име (*nomen* или *nomen gentile*) и прякор или прозвище (*cognomen*), като след едно или две поколения прякорът се е превръщал във фамилно име. Според Н. Ковачев римляните са използвали само 18 основни лични имена (Ковачев 1982: 152)⁹, което естествено налага намирането и използването на допълнителни средства за индивидуализация на името, напр. *син на; внук на; дъщеря на* и пр.

Компонентът, чрез който допълнително се индивидуализира първото име, е наследствена разновидност на фамилни (родови) имена, чиято численост също не е особено голяма – около 300 (Рилов 2006: 34). Липсата на достатъчно индивидуализатори е причината за появата на втория компонент – по

⁹ Приблизително същите данни привежда и Ю. Рилов, според когото основните римски лични имена са били около 20 (Рилов 2006: 34).

същество това е втора фамилия (по произход от прякор или прозвище), която стеснява обема на съответното родово име. Освен това е имало и трети компонент – агномен (разновидност на прозвище, което се е приписвало на човек заради някакви специални негови заслуги или заради изключителни събития в живота му), например агномен на убиеца на Гай Юлий Цезар е *Брум (Brutus): Marcus Junius Brutus* (Суперанская 1990: 89–90). Така в Древния Рим структурата на пълния антропоним е имала следния вид: собствено (индивидуално) име; бащино (фамилно) име; втора фамилия, произлязла от прозвище; и евентуално – агномен, напр.: *Gaius Julius Caesar Octavianus (Augustus); Publius Cornelius Scipio Africanus; Lucius Cornelius Scipio Barbatus; Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio Nasica*. Наличието на достатъчно компоненти в името на свободните граждани през републиканската епоха безспорно е увеличавало диференциращия потенциал на пълния римски антропоним, който е бил задължителен в институционалните дискурси.

В българската антропонимна система фамилните имена се образуват по два основни начина – суфиксално и безсуфиксално. В своето проучване върху фамилните имена в българския език Р. Русинов анализира преосмислянето на прилагателни имена за лична принадлежност, образувани от лични бащини имена, и превръщането им във фамилни имена: „Процесът на формиране на фамилните имена е следният: *Иван Стояновия* (Иван, синът на Стоян) – *Иван Стоянов* (презиме) – *Стоян Иванов Стоянов* (фамилно име)“ (Русинов 1978: 64). Авторът прави твърде важното уточнение, че презимената и фамилните имена се диференцират от притежателните прилагателни имена, които остават с наставка *-ов*, напр.: *Пенчов* (дом), но: *Пенчев* (презиме и фамилно име) (Русинов 1978: 67). Конструкцията *Иван, синът на Стоян* очевидно е апозитивна. Обособената част *синът на Стоян* е с функция на приложение¹⁰. Освен това – със или без промяна на наставката – образуваното от притежателно прилагателно фамилно име придобива част от граматическите характеристики на съществително име.

По-интересно от езикова гледна точка е преобразуването на нарицателни имена за лица, назоваващи най-често професия, занаят, длъжност, национална, етническа или религиозна принадлежност, в прякори или прозвища, които във времето се превръщат във фамилни имена. За да се превърне съществителното нарицателно име в прозвище, то задължително трябва да е определено. Но при

¹⁰ Подобна е ситуацията в италианския и в испанския език. Според Гонсало Диес Мелкон през XII–XIII век патронимите в испанския език се разполагат след личните имена в изходната си форма във вид на приложение, често съгласувано по род, напр.: *Peydro Gil, fijo de Gil Ferrandes; Ferrant Alfonso, fijo de Alfonso Galindez; Illana Martin, fija de Martin de la Nava; Petrus Analasus; Bellida Ximena; Pelagio Dominions* (Мелкон 1957: 87–90). Устойчивостта на модела *фамилно име – несъгласувано приложение* с времето го превръща във водещ.

преосмислянето на прозвището във фамилно име членната форма по принцип отпада. Процесът на трансформация на нарицателното име във фамилно име може да се онагледява по следния начин: (1) *даскал(а) Тодор* → (2) *Тодор даскала* → (3) *Тодор Даскала* → (4) *Васил Тодоров Даскалов*¹¹. В първите три примера е налице апозитивна конструкция, въпреки че в (1) и в (2) посоката на синтактична зависимост все още предизвиква дискусии¹². Има достатъчно сериозни основания и четвъртият пример да се определи като апозитивна конструкция. Презимената (бащините и фамилните имена) отговарят на всички условия, които са описани в общоприетата в българския синтаксис дефиниция за приложение. Още Любомир Андрейчин дава ясно, макар и лаконично, определение за тази амбивалентна изреченска част: „Приложението е съществително име, което определя друго съществително, като дава друго название на същия предмет“ (Андрейчин 1942: 465). Според Стефан Стефанов-Брезински, който е автор на съответния раздел в *Академическата граматика*: „Приложението е второстепенна част на изречението, която се отнася към групата на определенията. (...) Приложението обикновено е съществително име, което се прилага безпредложно към друго съществително. (...) Приложението дава друга характеристика на определяемото, пояснява го откъм някоя непосочена негова страна, уточнява, характеризира обекта, означен със съществителното име определяемо. Приложението дава друго название, по-стеснено, на определяемото си. В съчетанието *вестник „Труд“* определяемото съществително име *вестник* означава надредно, родово понятие, а приложението „*Труд*“ стеснява обема на това понятие, конкретизиращо обема на родовото понятие *вестник*“ (ГСБКЕ 1983б: 181). Към тази дефиниция трябва да се добави още един задължителен признак: чрез двете съществителни имена се назовава един и същ референт от действителността, т.е. двата компонента в апозитивната конструкция имат еднаква референция.

Между различните компоненти на пълния антропонимен комплекс в българската именна система се реализира родово-видово отношение, което действа на принципа на рекурсията. При синтактичния анализ по непосред-

¹¹ В интригуващото описание на търновските чешити смехотворци от следосвобожденската епоха, дело на доктор Сава Русев, могат да се проследят отделни сегменти от този процес чрез инициалната референция: *Язаджоолу* и *Спиро Язаджиев* (негов син); *Сиврията* (*Христо Сивриев*); *Никола Селвелиев* (*Селвелията*); *Галата* (*Иван Галов*); *Вапора* (*Вапорджиев*); *Хорозалията* (*Георги дърводелецът*); *Мерджана* (*Стефан Мерджанов*) (Русев 1985).

¹² Още през 1982 година Н. Ковачев пише: „На личните имена едни от учените гледат като на индивидуализиращи и назоваващи знаци, допълващи първични нарицателни имена: „момчето Иван“, „момичето Мария“ (Ковачев 1982: 154–155). Н. Ковачев използва термина *лично име* в значение на първо, т.е. на собствено, име. По-важното обаче е друго: според цитираното твърдение функцията на приложение се отрежда на собственото име, а не на предхождащото го нарицателно име.

ствено съставящите на цялостния именен комплекс се установяват няколко йерархически нива, на които се реализира едно и също синтактично отношение. На първото равнище на членение псевдонимът, прякорът или прозвището се определят като зависима част, т.е. като приложение, спрямо официалния антропоним, състоящ се от собствено, бащино и фамилно име, който функционира като определяемо, напр. в *Димитър Христов Чорбаджийски – Чудомир* прозвището *Чудомир* е приложение, а *Димитър Христов Чорбаджийски* – определяемо. Цялото личното име изпълнява идентифицираща функция, а прозвищното име – квалифицираща функция. В официалния антропоним *Димитър Христов Чорбаджийски* фамилното име *Чорбаджийски* (по произход – съществително нарицателно име за лица) функционира като зависима част, т.е. като приложение по отношение на определяемото *Димитър Христов*. На най-ниското равнище на членение бащиното име *Христов* (по произход – собствено име) функционира като приложение спрямо собственото име *Димитър*. В последните два случая приложението (фамилно или бащино име), функциониращо като допълнителен идентификатор (подобно на местоименията и детерминативите), доуточнява, конкретизира определяемото, чийто диференциращ потенциал е недостатъчен, за да бъде еднозначно разпознато и коректно идентифицирано съответното лице. Или, с други думи, бащиното и фамилното име функционират като модификатори, които ограничават референцията на собственото име до една-единствена.

В антропонимния комплекс, осмислян и разглеждан като една от разновидностите на апозитивната конструкция, е налице слабо изразена граматическа зависимост между компонентите му, експлицирана преди всичко чрез словоредата им, и силно и пряко изразена логическа зависимост, експлицирана посредством родово-видовото отношение, което се установява на различни йерархични равнища в апозитивната конструкция. При самостоятелната си употреба собствените, бащините и фамилните имена – като съществителни собствени имена – се определят като идентифициращи думи с денотативно значение. В антропонимния комплекс обаче тези имена функционират като компоненти на апозитивна конструкция. Това означава, че основната функция на бащиното и на фамилното име е чрез тях допълнително да се идентифицира собственото име, което се нуждае от конкретизиране, уточняване, индивидуализиране. В този смисъл презимената би трябвало да се локализируют в преходната зона между идентифициращите думи, от една страна, които – като думи с денотативно значение – се съотнасят с определен референт, и предикатните думи, от друга страна, чрез които – като думи със сигнификативно значение – се обозначават свойствата на предметите и отношенията между тях.

ЛИТЕРАТУРА // BIBLIOGRAPHY

- Алмалех 1993:** *Алмалех, М.* Семантика и синтаксис. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 139 с. [**Almaleh 1993:** *Almaleh, M.* Semantika i sintaksis. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 139 s.].
- Андерсън 2004:** *Anderson, J.* On the grammatical status of names. – *Language* 80 (3), 435–474.
- Андрейчин 1942:** *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София: „Хемус А.–Д.“, 560 с. [**Andreychin 1942:** *Andreychin, L.* Osnovna balgarska gramatika. Sofia: „Hemus A.–D.“, 560 s.].
- Буров 2004:** *Буров, Ст.* Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността. В. Търново: „Фабер“, 463 с. [**Burov 2004:** *Burov, St.* Poznaniето v ezika na balgarite. Gramatichno izsledvane na kontseptualnata kategorizatsiya na predmetnostta. V. Tarnovo: „Faber“, 436 s.].
- Гвоздев 1968:** *Гвоздев, А. Н.* Современный русский литературный язык. Ч. 2. Изд. 3-е. Москва: „Просвещение“, 344 с. [**Gvozdev 1968:** *Gvozdev, A. N.* Sovremennyy russkij literaturnyjazyk. Ch. 2, Izd. 3-e. Moskva: „Prosveshhenie“, 344 s.].
- Георгиев 1978:** *Георгиев, Ст.* Собствените прозвищни имена. – В: Помагало по българска морфология. Имена. София: „Наука и изкуство“, с. 81–93. [**Georgiev 1978:** *Georgiev, St.* Sobstvenite prozvishtni imena. – In: Pomagalo po balgarska morfologiya. Imena. Sofia: „Nauka i izkustvo“, s. 81–93.].
- Грамматика 2009:** *Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch. Band 4. 8. Aufgabe.* Dudenverlag. Mannheim – Wien – Zürich, 1344 s.
- Грисбах, Шулиц 1972:** *Griesbach, H., Schulz, D.* Grammatik der deutschen Sprache. Munich: Max Hueber Verlag, 475 S.
- ГСБКЕ 1983а:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология.* София: „Издателство на БАН“, 512 с. [**GSBKE 1983:** *Grammatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* Tom II. Morfologiya. Sofia: „Izdatelstvo na BAN“, 512 s.].
- ГСБКЕ 1983б:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том III. Синтаксис.* София: „Издателство на БАН“, 466 с. [**GSBKE 1983:** *Grammatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* Tom III. Sintaksis. Sofia: „Izdatelstvo na BAN“, 466 s.].
- Димитрова-Тодорова 2011:** *Димитрова-Тодорова, Л.* Собствените имена в България. София: ИК ЕМАК, 280 с. [**Dimitrova-Todorova 2011:** *Dimitrova-Todorova, L.* Sobstvenite imena v Bulgaria. Sofia: IK EMAK, 280 s.].
- Енгел 1996:** *Engel, U.* Deutsche Grammatik. 3 korrigierte Auflage. Heidelberg: Groos, 885 S.
- ЗГР 1999:** *Закон за гражданската регистрация.* [**ZGR 1999:** *Zakon za grazhdanskata registratsiya*] Online: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134673409> (11.10.2020).
- Ковачев 1982:** *Ковачев, Н.* Българска ономастика. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 230 с. [**Kovachev 1982:** *Kovachev, N.* Balgarska onomastika. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 230 s.].
- Коева, Димитрова 2017:** *Коева, Св., Димитрова, Цв.* Особенности на семантичната и синтактичната структура на собствените имена за лица, географски обекти и

организации в български език. – В: Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, кн. XXX. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 345 с. [Koeva, Dimitrova 2017: Koeva, Sv., Dimitrova, Tsv. Osobenosti na semantichnata i sintaktichnata struktura na sobstvenite imena za litsa, geografiski obekti i organizatsii v balgarskiya ezik. – In: Izvestiya na Institutata za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“, кн. XXX. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 345 s.]

- Крифка 1983:** *Krifka, M.* Zur semantischen und pragmatischen Motivation syntaktischer Regularitäten: Eine Studie zur Wortstellung und Wortstellungsveränderung im Swahili. – In: Studien zur theoretischen Linguistik: Bd. 5. München: Wilhelm Fink, 348 S.
- Кузмин 1960:** *Kusmin, Iv.* Die syntaktische Kategorie der Apposition in der deutschen Sprache der Gegenwart. Berlin/Ost (masch. Diss.).
- Малахов 2009:** *Малахов, А. С.* Виды грамматической связи в аппозитивных сочетаниях. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Владимир: Владимирский государственный гуманитарный университет, 157 с. [Malahov 2009: Malahov, A. S. Vidy grammaticheskoj svjazi v appozitivnyh sochetanijah. Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Vladimir: Vladimirskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 157 s.] Online: <http://109.74.206.116/files/3545c15c09eb3ad27968a8731cacbc0f6b9b8fa8/4320270.pdf> (14.08.2020).
- Малошная 1975:** *Молошная, Т. Н.* Субстантивные словосочетания в славянских языках. Москва: „Наука“, 240 с. [Moloshnaja 1975: Moloshnaja, T. N. Substantivnye slovosochetaniya v slavjanskikh jazykah. Moskva: „Nauka“, 240 s.]
- Мелкон 1957:** *Gonzalo Diez Melcón, R. P.* Apellidos castellano-leoneses (siglos IX–XIII, ambos inclusive). Granada: Anejos del Boletín de la Universidad de Granada. Tesis doctorales, 417 p.
- Осенова 2009:** *Осенова, П.* Именните фрази в българския език. София: „ЕТО“, 188 с. [Osenova 2009: Osenova, P. Imennite frazi v balgarskiya ezik. Sofia: „ETO“, 188 s.]
- Рилов 2006:** *Рылов, Ю. А.* Имена собственные в европейских языках. Романская и русская антропонимика. Курс лекций по межкультурной коммуникации. Москва: АСТ: Восток – Запад, 311 (7) с. [Rylov 2006: Rylov, Ju. A. Imena sobstvennyye v evropejskikh jazykah. Romanskaja i russkaja antroponimika. Kurs lekcij po mezhkul'turnoj kommunikacii. Moskva: AST: Vostok – Zapad, 311 (7) s.]
- Русев 1985:** *Русев, С.* Спомени и анекдоти за великотърновци. Варна: Книгоиздателство „Г. Бакалов“, 151 с. [Rusev 1985: Rusev, S. Spomeni i anekdoti za velikotarnovtsi. Varna: Knigoizdatelstvo „G. Bakalov“, 151 s.]
- Русинов 1979:** *Русинов, Р.* Фамилните имена в съвременния български книжовен език. – В: Помагало по българска морфология. Имена. София: „Наука и изкуство“, с. 62–80. [Rusinov 1978: Rusinov, R. Familnite imena v savremenniya balgarski knizhoven ezik. – In: Pomagalo po balgarska morfologiya. Imena. Sofia: „Nauka i izkustvo“, s. 62–80.]
- Селимски 2006:** *Селимски, Л.* Етюди по българска антропонимия. Лични имена. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 224 с. [Selimski 2006: Selimski, L. Etyudi po balgarska antroponimiya. Lichni imena. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 224 s.]

- Совински 1991:** *Sowinski, B.* Deutsche Stilistik. Beobachtungen zur Sprachverwendung und Sprachgestaltung im Deutschen. Berlin, Deutschland: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 345 S.
- Суперанская 1990:** *Суперанская, А. В.* Имя через века и страны. Москва: „Наука“, 192 с. [**Superanskaja 1990:** *Superanskaja, A. V.* Imja cherez veka i strany. Moskva: „Nauka“, 192 S.].
- Толстая 2005:** *Толстая, С. М.* К понятиям апеллятивизации и онимизации. – В: Ономастика в кругу гуманитарных наук. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та. [**Tolstaya 2005:** *Tolstaja, S. M.* K ponjatijam apelljativizacii i onimizacii. – In: Onomastika v krugu gumanitarnyh nauk. Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta.].
- Хелбих, Буша 1996:** *Helbig, G., J. Buscha.* Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. 17. Auflage. Langenscheidt: Verlag Enzyklopädie: Leipzig; Berlin; München; Wien; Zürich; New York, 731 S.
- Хъдълстън 1988:** *Huddleston, R.* English Grammar: an Outline. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, pp. xii+212.
- Шиндлер 1990:** *Schindler, W.* Untersuchungen zur Grammatik appositionsverdächtiger Einheiten im Deutschen. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, xi+354 S.
- Юнг 1973:** *Jung, W.* Grammatik der deutschen Sprache. Leipzig: Verlag VEB. Bibliographisches Institut. Leipzig, 518 S.
- Якобсон 1972:** *Якобсон, Р. О.* Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. – В: Принципы типологического анализа языков различного строя. Москва: „Наука“, 282 с. [**Jakobson 1972:** *Jakobson, R. O.* Shiftery, glagol'nye kategorii i russkij glagol. – In: Principy tipologicheskogo analiza jazykov razlichnogo stroja. Moskva: „Nauka“, 282 S.].